

ӘОЖ 657. 6(654)

Ж.З. Оралбаева, А.З. Арыстамбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Өнеркәсіп ұйымдары қалдықтарының есебі және ішкі бақылау

Бұл мақалада «жасыл» экономиканың қалыптасуына өнеркәсіп ұйымдарының тікелей әсер ететіндігі, олардың қалдықтарының жасылдандыру үдерісіне ықпалын азайту мақсатында олардың қалдықтарының есебін дұрыс жүргізе білуіміз қажет екендігін, сонымен қатар бақылаудың да тиімді болуы тек мемлекет немесе әкімшілік тарапынан ғана емес, жеке жұмысшы тарапынан да жүзеге асыру мүмкіндіктерін қарастыра білуіміз керектігі жөнінде жазылған.

Түйін сөздер: «жасыл» экономика, қалдықтар есебі, бақылау, корпоративтік басқару тиімділігі, өзі-өзі бақылау, мемлекеттік бақылау.

Ж.З. Оралбаева, А.З. Арыстамбаева

Учет и внутренний контроль отходов промышленных предприятий

В данной статье написано о роли промышленных предприятий при формировании зеленой экономики в стране, о важности правильного ведения учета и проведения контроля как со стороны государства, администрации предприятия, но и также возможности контроля со стороны самих рабочих.

Ключевые слова: «Зеленая» экономика, учет отходов, контроль, эффективность корпоративного управления, самоконтроль, государственный контроль.

Zh. Oralbaeva, A. Arystambaeva

Accounting and internal control of industrial wastes

This article is written about the role of industry in forming a green economy "in the country, the importance of proper accounting and control of both the state administration of the company, but also the possibility of control by the workers themselves.

Keywords: A "green" economy, accounting for waste control, the effectiveness of corporate governance, self-control, gosudarstvenny control.

«Жасыл» экономиканы бүкіл қоғам мүддесін қамтамасыз ететін, қолда бар шектеулі ресурстарды тиімді пайдаланатын, қоршаған ортаға шығарылатын қалдықтарының мөлшері төмен болатын экономика деуге болады. Біріккен Ұлттар ұйымының (БҰҰ) қоршаған ортаға қатысты бағдарламасында «жасыл» экономиканы кешенді түрде, яғни экономикалық, экологиялық және әлеуметтік деңгейде қарастырады [1].

БҰҰ-ның бағдарламасына сәйкес «жасыл» экономикада табыстың және еңбекпен қамтамасыз ету дәрежесінің өсуі мемлекеттік және жекелеген инвестициялар есебінен мүмкіндік алады. Мұндай инвестициялар энергияның және

басқа ресурстардың тиімді пайдаланылуынан, сонымен қатар биологиялық әртүрлілік пен экологиялық жүйелі қызметтерді жоғалтпаудан келіп туындайды. Осы инвестицияларды капиталдандырып отыру қажет және мемлекеттік мақсатты шығыстар, саяси реформалар мен реттеу жүйесіндегі өзгерістер арқылы қолдау қажет. Осындай даму бағытын ұстанған жағдайда ғана маңызды экономикалық актив болып табылатын табиғи капиталды сақтап қалуға, арттыруға және қажет болғанда қалпына келтіруге болады. Себебі табиғи капитал, әдетте, елдің ең кедей халықтары үшін қоғамдық игіліктерді қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады.

Көп жағдайда «жасыл» экономиканы қоршаған ортаны қорғау, экологияны экономикаландыру, залалды ұйымдардың таза технологияға көшуі, жекелеген экологиялық технологияларды кеңінен тарату деп түсінеді, дегенмен бұл экономиканы макро деңгейдегі экономика, өмір сүрудің жаңа дағдысы, жаңа ойлау жүйесі деп қабылдауымыз қажет.

Осы орайда өнеркәсіп ұйымдарының қоршаған ортаға шығаратын қалдықтарының тек сол елді мекенге ғана емес, сонымен қатар бүкіл аймақтың экономикасына тигізер залалы көп. Сол себепті өнеркәсіп ұйымдарында қалдықтар есебін жүргізудің өзіндік ерекшеліктері бар.

Нарықтық қатынастардың қалыптасуы, ұйымдардың жеке меншікке негізделуі, өз бетімен жұмыс істеуге көшуі, жоғарғы сатылы ұйымдар тарапынан олардың өндірістік-шаруашылық қызметіне араласуы шектелді. Меншікті иеленушілер, акционерлер, басшылар мен мамандар өнімдер (жұмыстар, қызметтердің) рентабельділігін арттыруға және ұйым қызметінің тиімділігін көтеруге тырысады. Бұл тек технологиялық процестердің ғана жақсаруын емес, сонымен қатар экономикалық субъектінің қызметінің тұтас және жекелеген сегменттері жүйесін жетілдіруді талап етеді.

Ұйым қызметі жөнінде тұтас және оның құрылымдық бөлімшелері жөніндегі жекелеген ақпараттарды бухгалтерлік есеп жүйесі арқылы алуға болады. Бухгалтерлік есеп жүйесі қаржылық және басқарушылық деп халықаралық қаржылық есептілік стандарттарының талаптарына сәйкес және пайдаланушыларға ұсынылатын ақпарат көлемі мен мазмұнына сәйкес бөлініп отыр. Осы екі жүйенің әрқайсысының тиімді қызмет атқаруы, жалпы ұйымның өндірістік-шаруашылық қызметінің табысты орындалуы сол ұйымдағы бақылау жүйесінің қызметіне тікелей тәуелді [2].

Өндіріс үдерісінде және белгілі бір шикізатты өңдеу барысында қайтарылатын және қайтарусыз қалдықтар пайда болуы мүмкін. Негізгі өнімді өндіру барысында жана өніммен қатар қалдықтар пайда болады. Қалдықтар құны өнімнің өзіндік құнын анықтамас бұрын шегерілімге жатқызылуы тиіс. Қалдықтар мен қайтарылатын материалдар құнын мүмкін болатын сату бағасымен бағалаған дұрыс. Қалдықтар қайтарылатын және қайтарусыз деп екі топқа жинақталады. Қайтарусыз қалдықтар бағаланбайды, кіріске алынбайды, оларды жоғалтулар деп есептеуге болады.

Натуарлды өлшемдегі қалдықтар есебінің өндіріс технологиясына сәйкес нормативі болады. Өндіріс технологиясына сәйкес қайтарылатын қалдықтар есебі шығарылатын өнім нормативіне пропорционалды түрде анықталады. Қайтарылатын қалдықтар есебі накладной деп аталатын алғашқы есеп құжаты арқылы рәсімделеді. Осы накладной құжаттары негізінде қалдықтар көп болған кезде және оларды қоймаға өткізген кезде топтық ведомость құрастырады [3].

Қалдықтар есебінің ведомостінің келесі кесте түрінде үлгісін көрсетуге болады.

Металл қалдықтары және металл қабыршықтары түрлері бойынша қалдықтар есебі бөлек жүргізіледі. Қайтарылатын қалдықтар құны өндірістік шығындар сомасын азайтады және бухгалтерлік есеп шоттарында келесі түрде көрсетіледі: Дт 1350 «Өзге материалдар» субшот «Қалдықтар» Кт 8110 «Негізгі өндіріс». Осы корреспонденция берілген қалдықтар құны өндіріс шығындарының тапсырыстар бойынша «Өндірістің қайтармалы қалдықтары» аналитикалық есеп картотечкаларында жазылады.

Қалдықтар мөлшерінің азайтылуы тек қоршаған ортаға келтірілетін залал мөлшерін

1-кесте – Дайын өнім бірлігінің шығымына сәйкес пропорционалды қалдықтар есебінің ведомості

Өнім	Өнім салмағы, кг	Жалпы салмағы, кг	Қалдықтың шығу коэффициенті	Қалдық мөлшері, кг	1 кг бағалау, теңге	Қалдық құны, теңге
Металл сынықтары	0,250	125	0,1-2,5	15,6	150	2344
Металл қабықтары	0,200	50	0,15	7,5	150	1125
Жиыны:						3469

ғана азайтып қоймайды, сонымен қатар ұйым үшін де алынатын табыс мөлшерін аттыра түсетін еді. Ал өз кезегінде, қалдықтар мөлшерін азайту жолдарының бірі – тиімді бақылау болып табылады.

Бақылау жалпы кеңінен таралған, қоғамдағы экономикалық өмірдің құбылысы деп танылады. Ол басқа құбылыстармен тығыз байланыста болғандықтан оның рөлі мен маңызы бүркемеленіп қала береді. Осы саланың сапалық ерекшелігін, рөлін түсіну мақсатында сала қызметіне жекелеген талдау жасау қажет.

Бақылаудың бірінші кезекте мемлекеттік және әкімшілік деңгейде жүзеге асырылатындығы белгілі. Мемлекет тарапынан бақылаудың бірден-бір жолы салық салу болып табылатындығы белгілі. «Жасыл» экономиканы қалыптастыруға ат салысып жатқан ұйымдар үшін салынатын салық сомасының азайтылуы немесе ұйымдарға өзге де жеңілдіктердің берілуі мұндай ұйымдар санын арттыра түседі деп ойлаймыз. Себебі қай тараптан болмасын ынталадыру шараларының атқаратын рөлі өте жоғары. Жеке бірлік ретінде ұйымды алсақ немесе оның кіші құрылымдық бөлімшесін алсақ, тіпті жеке бір жұмысшыны бірлік ретінде қарастыратын болсақ, олардың әрқайсысы белгілі-бір деңгейде ынталандыруға зәру.

Ұйым құрылымында әкімшілік бақылаудың тиімділігін анықтау мақсатында корпоративтік басқару жүйесінің қаншалықты тиімді қызмет атқаратындығын анықтауға болады. Ұйымның корпоративтік басқарудың тиімді жүйесі біріншіден ұйымның үлес қосушыларының құқықтарына, занды мүдделеріне және ұйымның жоғары құзыреттілігіне құрметті, мүдделі тұлғалардың құқықтарының сақталуын білдіреді және ұйым қызметінің табыстылығын көтеруге және қаржылық тұрақтылығын нығайтуға бағытталған.

«Алматы газ тармағы» ЖШС корпоративтік басқару деңгейін талдау үшін корпоративті басқаруды балансталған мүдделердің интегральды көрсеткіші негізінде анықтау моделі алынды [4].

«Алматы газ тармағы» АҚ-да балансталған мүдделердің интегральды көрсеткішін анықтау үшін компанияның 2011-2012 жж. көрсеткіштерін қолданамыз.

Кестедегі мәліметтерді талдай келе, «Алматы газ тармағы» ЖШС 2011-2012 жж. $z < 0$ динамикасында эталондық тәртіптен ауытқу бар екендігі көреміз. Мысалға, жиынтық активтердің өсу жылдамдығы сатудан түскен табыстың өсу жылдамдығына қарағанда жоғары және дивидендтердің $D < 1$ кем екендігін байқаймыз.

Жоғарыда анықталған көрсеткіштердің өзгеру динамикасы негізінде, «Алматы газ тармағы» АҚ-ның балансталған корпоративті мүдделердің көрсеткіштерінің нақты матрицасын құрамыз.

Құрылған нақты матрица және эталонды матрицаны арасындағы ара қашықтықты 9 формулаға, - алып тастап, шыққан матрица элементтерін модульге салып, сомасын шығарамыз.

$$Y_{\text{ғни}}, d=12$$

$$R = \frac{12}{2 \cdot 32} = 0,1875 \quad (1)$$

$$-0,1875 \cdot 100\% = 81,25\%$$

Анықталған, балансталған мүдделердің интегральды көрсеткіші $S=81,25\%$ бұл классификация шкаласы бойынша компанияның корпоративті мүдделердің баланстылығы жоғары, қанағаттанырлық дәрежеде екенін білдіреді. Бұл «Алматы газ тармағы» ЖШС

2-кесте – «Алматы газ тармағы» АҚ-ның балансталған корпоративті мүдделердің көрсеткіштерінің өзгеру динамикасы мен қарқыны

Көрсеткіштер атауы	Белгілеулер	Қарқындар	
		Эталондық	Нақты(2012/2011)
Жұмысшылардың орташа тізімдік саны	Ж	>1	1,080
Жиынтық активтер, мың тг	ЖА	>1	1,149
Сатудан түскен табыс,	САТ	>1	0,756
Баланстық пайда	БП	>1	1,396
Таза пайда	ТП	>1	1,458
Дивидендтер	Д	>1	0,837

корпоративтік басқарудың тиімділігінің жоғары екендігін көрсетеді. Ұйымның әкімшілігі ішкі корпоративтік бақылауды ұйымдастыра білді және сонымен бірге олардың сұраныстарына жауап беретін менеджменті ұйымдастыра алған. Менеджерлердің моральдық және материалдық қанағаттануы корпоративтік мүдделердің баланстылығына байланысты жоғары деп қорытынды шығарамыз.

Сонымен қатар серіктестіктегі ішкі бақылау жүйесінің тиімділігі өте жоғары дей отырып, енді серіктестіктің еңбек ұжымының өзін-өзі

бақылауын жоғары деңгейге жеткізу қажет деп ойлаймыз. Осыған орай, әр жұмысшының өзін-өзі бақылау моделін жасау мүмкіндігінің де бар екендігін айтқымыз келеді.

Осы модель бойынша ұйымда бақылауды тек белгілі бір қызмет бөлімі ғана жүргізбейді және бақылаудың жүргізіліп, белгілі-бір нәтижелердің шығуы тек әкімшіліктің ғана мүддесі емес, сонымен қатар әр жұмысшының мүддесіне айналар еді. Тиімді бақылауды ұйымдастыру арқылы «жасыл» экономиканың өсуі көп жағдай жасалары сөзсіз.

Әдебиеттер

- 1 Біріккен Ұлттар Ұйымының қоршаған ортаға қатысты Бағдарламасы, сәуір 2011.
- 2 Нурсеитов Э.О. Аудит: краткое руководство. – Алматы: LEM, 2007.
- 3 Тайгашинова К.Т. Управленческий учет. – Алматы: Экономика, 2008. – 333 с.
- 4 Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект. М.: Финансы и статистика, 2003. – 416 с.

References

- 1 Birikken Ұлттар Ұжымның қоршаған ортаға қатысты Бағдарламасы, сәуір 2011.
- 2 Nurseitov Je.O. Audit: kratkoe rukovodstvo. – Almaty.: LEM, 2007.
- 3 Tajgashinova K.T. Upravlenechskij uchet. Uchebnoe posobie.– Almaty: Jekonomika, 2008. – 333 s.
- 4 Horngren Ch.T., Foster Dzh. Buhgalterskij uchet: upravlencheskij aspekt.– M.: Finansy i statistika, 2003. – 416 s.